

Emevîler Dönemindeki Tarih Çalışmalarına Genel Bir Bakış ve Dönemin Siyasî Olaylarının Tarih Çalışmalarına Etkisiyle İlgili Bazı Tespitler

Overview of the Studies of History in Umayyad Period and Some Determinations About the Effect of Political Events of the Period on Historical Studies

Mücahit YÜKSEL^a

^a Öğr. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı

e-Posta: myksl_42@hotmail.com , <http://orcid.org/0000-0003-2958-7813>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi:	22.08.2019
Kabul Tarihi:	16.10.2019
Yayın Tarihi:	27.12.2019

Özet

Tarih, toplumların geçmişle bağlantısını kuran, geçmişten ders çıkarmasına yardımcı olan ve geleceğe dönük adımlar atmasında yolunu aydınlatan bir bilim dalıdır. İslâm toplumunda bu alandaki çalışmalar her ne kadar hadislerin toplanması kapsamında daha önceden başlamışsa da Emevîler dönemi, müstakil anlamda tarih çalışmalarının ilk örneklerinin ortaya çıktığı süreç olmuştur. Toplumları yönetme sanatı olan siyaset ile tarih ilmi arasındaki ilişki inkâr edilemez. Geçmişten bu yana siyasetçiler, tarihçilerle devamlı iletişim kurmayı tercih etmişlerdir. Bu ilişki, tarafların durumuna göre bazen olumlu bazen de olumsuz bir seyir izlemiştir. Zira kimi siyasetçiler tarihe ve tarihçiye, bilgi alma ve danışma amacıyla yaklaşırken, kimi siyasetçiler ise tarihi ve tarihçiyi, toplumu yönlendirme vasıtası olarak kullanmıştır. Bu durum, İslâm dünyasında da benzer bir görüntü ortaya koymuştur. Emevîler dönemi, İslâm tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Zira bu dönem, İslâm toplumunda sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda köklü değişimlerin yaşandığı ve ardından da derin ayrılıkların kendisini gösterdiği bir zaman dilimi olmuştur. Emevî halifelerinin, muhalif seslere karşı gösterdiği hoşgörüsüz tavır ve Müslüman toplumun değer verdiği bazı önemli şahısları öldürmüş olmaları, Müslümanlar nezdinde bu dönemin olumsuz bir imaj kazanmasına sebep olmuştur. Bu olumsuz imaj sebebiyle de dönemle ilgili bazı konular objektif bir şekilde ele alınamamıştır. Dikkâtlı bir incelemeden sonra Emevîler döneminin, sadece fetihler ve muhalif hareketlerle mücadelenin yaşandığı bir zaman dilimi olmadığı görülecektir. Zira İslâm toplumunda ilmi alanda yaşanan birçok gelişmenin temeli de bu dönemde atılmıştır. Ancak kaynaklar incelendiği zaman, tarihçilerin siyasî olaylarda fülen yer almasının örneklerinin çok az olduğu görülecektir. Bununla birlikte onlar, tarihle ilgili eserlerinde, tartışmalı siyasî olaylara bol miktarda değinmişlerdir. Bu makalede, Emevîler dönemindeki tarih çalışmaları ve tarih alanında çalışan kişilerin, siyasetle ilişkileri ele alınacaktır. Böylece, dönemin siyasî olayları ile tarih çalışmaları arasındaki ilişkiye mercek tutulacak ve bu süreçte tarihçilerin, siyasî olaylara bakışları ve bu bakış açısının olumlu ve olumsuz etkileri incelenecektir. Bu çalışmalar, Abbâsiler döneminde zirveye ulaşmıştır. Dolayısıyla Abbasîler döneminde medeniyet alanında yaşanan gelişmelerde Emevîlerin rolü inkâr edilemez. Bu çalışma, sadece Emevîler dönemiyle sınırlı kalacak ve bu dönemdeki tarih ve siyaset anlayışı arasındaki ilişkiyi ele alacaktır. Zira bu konu, günümüzde faydalandığımız birçok İslâm tarihi kaynağının doğru bir şekilde değerlendirilmesinde bize yeni bir bakış açısı kazandıracak ve tarih bilgilerinde ideolojinin etkisini ortaya koyacaktır. Nitekim toplumlar, geçmişten aldıkları dersler ile geleceğe dönük sağlam adımlar atabilirler. Bu sebeple tarihin, olumsuz etkilerden temizlenerek objektif bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Emevîler, Tarih, Siyaset, İdeoloji.

Giriş

İslâmî ilimlerin gelişmesi noktasında Emevîler dönemi, önemli bir zaman dilimidir. Zira bu dönem, birçok ilim dalının temellerinin atıldığı dönemdir. Bu ilimlerden biri olan tarih de devlet adamları ve âlimler nezdinde büyük ilgi görmüştür. İlk olarak hadis kitaplarında bâb başlıkları altında yer alan tarihle ilgili veriler, zamanla müstakil bir ilim dalı olan *İslâm tarihi*'nin alt yapısını oluşturmuştur.

Başta Muâviye b. Ebû Süfyân olmak üzere birçok Emevî halifesi, bizzat tarih alanıyla ilgilendikleri gibi dönemin ünlü tarihçileriyle de irtibat kurmuşlardır. Tarihçilerin, devlet başkanlarıyla ilişkileri ise siyasî olaylara yaklaşımları ve benimsedikleri ideolojiye göre renk almıştır. Kimi tarihçi, iktidarın icraatlarını benimsediği için gönülden bir yakınlaşma içine girmiş, kimi tarihçi, iktidarın icraatını benimsemediği hâlde ona karşı muhâlif tavır içine de girmemiş, kimi tarihçi ise iktidara karşı her yönüyle muhâlif bir tavrı benimsemiş ve bunu eserlerine yansıtmıştır.

Bu dönemde muhalif bazı ulema, iktidarın bazı icraatlarını, dine aykırılık gerekçesiyle eleştirmiştir. Bu konuların başında; Emevî iktidarının, halifeye karşı isyan ederek gayrimeşru bir yolla kurulmuş olması, Ziyâd b. Ebîh'in Muâviye'nin nesline ilhak ettirilmesi ve Yezîd dönemindeki Kerbelâ olayı ile Mekke ve Medine isyanları gibi meseleler yer almaktadır. Bu konular, dine aykırılık olarak değerlendirilmiş ve iyi niyetli, uyarıcı bir rol üstlendiği kanaati benimsenmiştir.¹ Bununla birlikte Şîi ve Hâricî tarihçilerin değerlendirmelerinde ise genel olarak siyasî düşünceler etkili olmuştur.

Bu konuda benzer bir çalışma, Mustafa Özkan² tarafından yapılmıştır. Ancak Özkan, çalışmasında Emevî idaresine karşı tavırları noktasında tarihçilerden ziyade diğer İslâmî ilimlerde tanınmış âlimlere yer vermiştir.

Bu çalışmada ise sırasıyla, Emevîler dönemindeki tarih çalışmalarına genel bir bakış yapılacak ve ardından, zikrettiğimiz ilişki türlerine göre tarihçiler ve eserlerindeki siyasî izler ele alınacaktır.

1. Emevîler Dönemindeki Tarih Çalışmalarına Genel Bakış

Siyer ve megâzî alanındaki çalışmalar, Emevîler döneminde büyük bir hız kazandı ve tâbiîn tabakasından olan muhaddisler arasındaki bazı âlimlerin, çalışmalarında bu alanla ilgili olarak topladıkları rivâyetler, siyer ilminin ilk ürünlerini ortaya çıkardı.³

Emevîler döneminde bazı şahıslar, tarih alanındaki bilgileriyle ön plana çıkmıştır. Bu alandaki ilk kişi Ubeyd b. Şeriyye el-Yemenî olmuştur. Vehb b. Münebbih ise megâzî bilim dalının temellerini atan kişi olmuştur. Siyer alanında eser veren en eski müellifin, Urve b. Zübeyr olduğu rivâyet edilmektedir. Ayrıca Ebân b. Osman da siyer ile uğraşmıştır. Talebesi olan Abdurrahman b. Muğîre, onun adına Rasûlullah'ın sîretine dair kitabı bir araya

¹ Mustafa Özkan, *Emevîler döneminde iktidar-ulema ilişkisi*, 3. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016, s. 132-134.

² Mustafa Özkan, "Emevî İktidarının Siyasî İcraatları Karşısında Ulemânın Tavrı", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsikisi Dergisi*, 2008, cilt: VI, sayı: 11, s. 93-113.

³ Ancak bu dönemde yazılan sahafeler, günümüze kadar ulaşmamıştır. (İsmail Yiğit, *Emevîler*, İsam Yayınları, Ankara, 2016, s. 236.)

toplamaştır. İbn Şihâb ez-Zühri ile Musa b. Ukbe ve İbn İshak ile onun talebesi İbn Hişâm da megâzî ilmiyle uğraşmış ve bu alanda eser yazmışlardır.⁴ Emevîlerin son yılları ile Abbâsilerin ilk yıllarında yaşayan Avâne İbnü'l-Hakem el-Kelbî hakkında ise Mahmut Şâkir, onun, İslâm'da *Kitabu't-tarih* ismini taşıyan ilk tarih kitabının sahibi olduğunu söyler. Ayrıca Muâviye ile Ümeyye oğullarının sîretini de yazmış fakat bu iki kitap kaybolmuştur.⁵ Son olarak siyer ilmiyle uğraşan bu isimlere; Şurahbil b. Sa'd, Abdullah b. Ebûbekr b. Hazm ve Âsım b. Ömer'i de eklemek gerekir.⁶

İslâm'ın yayılmasının ardından Cahiliye dönemi haberleri hakkındaki kitapların yazılmasına da ancak Emevîler döneminde önem verildi. Bu dönemde yazılmasına özen gösterilen kitaplar ise Arap kabilelerinin nesebleriyle ilgili olanlardır. Bu alanda önde gelen tarihçiler ise Abîd/Ubeyd b. Şerîyye el-Cürhümî, Vehb b. Münebbih, Hişâm b. Muhammed es-Sâib el-Kelbî, onun oğlu Ebu'l-Münzir ve İbnü'l-Hâik diye meşhur olan el-Hemedânî'dir.⁷

Bilinmektedir ki bazı sahâbe, kendilerine has sahifelerde Hz. Peygamber'in sünnetine dair bilgileri yazmışlardır. Her ne kadar bu sahifelerin izleri silinip gitse de onların tâbiinden olan öğrencileri, bu sahifelerden ezberledikleri bilgileri sonraki nesillere aktarmışlardır. Böylece çeşitli şehirlerde tarih ekollerinin temelleri atıldı.⁸ H. I. ve II. asırların önde gelen tarihçilerini ve bağlı oldukları ekolleri şu şekilde sıralamak mümkündür⁹:

Medine Ekolü	Şam Ekolü	Mısır Ekolü	Irak Ekolü	Yemen Ekolü
<ul style="list-style-type: none"> • Urve b. Zübeyr • Ebân b. Osman b. Affan • Saîd İbnü'l-Müseyyeb • Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zühri 	<ul style="list-style-type: none"> • Evzaî • Avane • İbnü'l-Hakem el-Kelbî • Ubeyd b. Şerîyye el-Curhumî. 	<ul style="list-style-type: none"> • Leys b. Sa'd el-Mısırî 	<ul style="list-style-type: none"> • Amir b. Şerahîl eş-Şa'bî el-Kûfi • Seyf b. Ömer et-Temîmî • Kahzem b. Süleyman 	<ul style="list-style-type: none"> • Dağfel b. Hanzala eş-Şeybânî • Ubeyd b. Şerîyye • Vehb b. Münebbih

Bu tarihçilere karşı Emevî halifelerinin tavrı ise farklı olmuştur. Zira Muâviye; Siyer, tarih ve önceden yaşayan devletler hakkında yazılmış kitapları okumaya çok düşkün bir halifeydi. O, her gece yatsı namazından sonra vaktini tarih rivayetlerine ayırırdı. Tarihçilerin meclislerine katılarak Araplar, İranlılar ve hükümdarlarının idare biçimleri, hile ve

⁴ Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî-dinî-kültürel-sosyal İslâm tarihi*, 2. Baskı, çev. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, Kayhan Yayınevi, İstanbul, 1987, II, 230; Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2009, s. 156; İrfan Aycan, Mahfuz Söylemez, R. Altınay vd., *Emevîler dönemi bilim, kültür ve sanat hayatı*, 2. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2011, s. 45.

⁵ Ebû Ca'fer İbn Cerîr et-Taberî, *Sahîhu ve daîfu tarihi't-Taberî*, thk. Muhammed b. Tahir el-Berzenci, Dâru İbn Kesir, Dimaşk-Beyrut, 2007, I, 12.

⁶ Josef Horovitz, *İslâmî tarihçiliğin doğuşu*, 2. Baskı, çev. Ramazan Özmen, Ramazan Altınay, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2019, s. 106, 121, 131.

⁷ Muhammed Ebu'l-Mehâsin Ufûr, *Meâlimu tarihi's-şarki'l-ednâ'l-kadîm*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut, s. 243.

⁸ Taberî, *Sahîhu ve daîfu tarihi't-Taberî*, I, 9.

⁹ Taberî, *Sahîhu ve daîfu tarihi't-Taberî*, I, 12-13.

düzenbazlıklar gibi hususları dinlerdi.¹⁰ Ayrıca Yezîd b. Muâviye de Dağfel b. Hanzale es-Sedûsî ile İlâka b. Küreym neseb ilmi konusunda ders almıştır.¹¹ Buna karşın Abdulmelik b. Mervân, bir şahsın elinde Vehb b. Münebbih'in kitabını gördüğü zaman bu kitabın yakılmasını emretmiş, sonra da bunun yerine Kur'ân-ı Kerim kıraatı ile uğraşılmasını istemiştir.¹² Yine tarihçilerle yakın ilişki kuranlar arasında Abdulmelik'in babası Mervân b. Hakem ise, Hakîm b. Hizâm'ı kendisine yakın tutarak ondan megâzî dinlemiştir.¹³ Hişâm b. Abdülmelik, Divanu'r-Resâil başkanı Ebu'l-Alâ Sâlim b. Abdurrahman'dan, Aristo'nun, hükümdarın yapması gerekenler konusunda Büyük İskender'e yazdığı risâlesini ve siyaset konusundaki diğer bir mektubu olan *Sırru'l-Esrâr* adlı kitabını Arapça'ya çevirmiştir.¹⁴ Sasani hanedanı tarihine dair bir kitap, Hişâm için Farsçadan Arapçaya çevrilmiştir.¹⁵ Ömer b. Abdülazîz tarafından Şam'a davet edilen Âsım b. Ömer b. Katâde de Şam camiinde megâzî, hadis ve sahâbenin menkıbelerine dair dersler okutmuştur.¹⁶

Son olarak Müslümanlar arasında siyer ve tarih ilimlerinin gelişmesinde rol oynayan sebepleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Müslümanların; soy, sop, aşiret ve kabile gibi unsurlara bağlılığa özel önem vermeleri.
- İlk halifelerin, önceki idareci ve hükümdarların yönetim tarzlarını araştırıp öğrenme ve onların tecrübelerinden faydalanma arzuları.
- Hz. Peygamber'in ve ashâbın döneminde cereyan eden olaylara duyulan ilgi.
- Devlet hazinesinden maaş alan kişilerin alacaklarını tayin hususunda neseplerini öğrenmek.
- Dinî kitaplarda geçen bazı yer ve şahıs adlarının belirlenmesi.
- Kendilerine ait bir tarihe sahip olan çeşitli halkların insanların İslâm'a girmeleri ve onların, tarihlerini de öğretmeleri.
- Fethedilen bölge halklarının, Araplar karşısında kendi geçmişlerini bir denge unsuru olarak ortaya koyma arzuları.¹⁷

¹⁰ Corci Zeydân, *İslâm uygarlıklar tarihi*, 3. Baskı, çev. Nejdî Gök, İstanbul, 2013, I, 701.

¹¹ Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed, İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 2. Baskı, thk. İbrahim Ramazan, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997, s. 118; Bekr b. Abdullah Ebû Zeyd, *Tabakâtu'n-nessabîn*, Dâru'r-Rûşd, Riyad, 1987, s. 30.

¹² Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî-dinî-kültürel-sosyal İslâm tarihi*, 2. Baskı, çev. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1987, II, 230. Ancak Abdulmelik b. Mervân'ın bu davranışı, onun siyer ve tarih okumaya karşı olumsuz bir tavrının olduğunu ispatlamamakla birlikte özel sebeplere bağlı tikel bir uygulama olarak görülmektedir. Zira kendisi de Urve b. Zübeyr ile görüşmeler yapmış ve ona siyer ile ilgili bazı sorular sormuştur. Örneğin; Kureyş'in Hz. Peygamber'e muhâlefet sebebini Urve b. Zübeyr'e sormuş, o da yazdığı mektupta, ilk etapta Kureyş'in Hz. Peygamber'den uzak durmadıklarını ancak onların putlarını kınadığı zaman tavırlarının değiştiğini ve ona karşı sertleştiklerini söylemiştir. (Muammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407, I, 546.) H.74 yılında Urve, Abdulmelik b. Mervân'a biat edince Abdülmelik, kendisinden İslâm'ın doğuşuyla ilgili haberleri yazıp göndermesini istemiş o da yapmıştır. (Muhammed b. Ömer b. Vakîd es-Sehmî, *el-Megâzî*, 3. Baskı, thk. Marsden Jones, Dâru'l-A'lemî, Beyrut, 1989, Mukaddime, 20-21.)

¹³ Taberî, *Sahîhu ve daifu tarihi't-Taberî*, I, 7.

¹⁴ Lütfullah Kârî, *Neşetül-ulumî't-tabiiyye inde'l-müslimîn fi'l-asri'l-Ümevî*, Dâru'r-Rufâî li'n-Neşr ve't-Tibâa ve't-Tevzî', Riyâd, 1986, s.78-79.

¹⁵ Ebu'l-Hasen Ali İbnü'l-Huseyn b. Ali el-Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işraf*, thk. Abdullah İsmail es-Sâvî, Dâru's-Sâvî, Kahire, ty, s. 93.

¹⁶ Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalanî, *Tehzîbu't-tehzîb*, Matbaatu Dâirati'l-Maârif, Hindistan, 1326, V, 54.

¹⁷ Philip K. Hitti, *Siyasî ve kültürel İslâm tarihi*, çev. Salih Tuğ, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 340; Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 155, 156; Sabri Hizmetli, *İslâm tarihi: İlk Dönem*, 9. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015, s. 36, 38.

2. Emevîler Dönemindeki Siyasî Olayların Tarih Çalışmalarına Etkisi

Emevîler döneminde tarih/tarihçi-siyaset/idareci arasındaki ilişkinin türünü ve boyutunu etkileyen birçok etken olmuş ve bu etkenlerin neticesinde tarih ilminin farklı branşları ortaya çıkmıştır. Örneğin Hz. Ali ile Muâviye arasındaki fitne döneminde kıssa anlatımı, siyaset aracı olarak kullanılmıştır. Herkes bu dönemde kendi iddiasını destekleyici bir unsur olarak kıssa anlatımından faydalanmıştır. İbn Lühey'a'nın Yezid b. Hubeyb'den naklettiğine göre bu süreçte Hz. Ali, kunut yaparak kendisiyle harp edenlere beddua etmiştir. Bu haber Muâviye'ye ulaştınca o da karşı tedbir olarak bir adama emretmiş ve bu adam, sabah ve akşamdan sonra kıssa anlatmış, Muâviye ve Şam halkı için dua etmiştir.¹⁸

Fetihlerle birlikte Araplar kendilerini yeni medeniyetsel meydan okumalarla karşı karşıya buldular. Çünkü İslâmî fetihler, onları yerleşik eski medeniyetlerle yüz yüze getirdi ve bu medeniyetler karşısında onlar, kimliklerini pekiştirme gereği duydular. İslâmî dönemdeki Arap yazarların eserlerinde Farsların, kökenlerini yüceltmeye başlayıp Araplara üstünlük taslamaya başlamasıyla birlikte Şuûbiye hareketi baş gösterdi.¹⁹

Emevî iktidarına muhalif tavrı almış olan Şîa ve Havâric gibi gruplar ise genellikle -o dönem için- yakın tarihle ilgili çalışmalar yapmış ve Cemel Vak'ası, Siffin Vak'ası, Tahkîm gibi konuları ele alan eserler ortaya koymuşlardır. Bu yüzden dönem tarihçileri, Emevîler'e karşı muhalif bir tavrı içine girmeyen ve Emevîler'e muhalif olan tarihçiler bağlamında değerlendirilecektir.

2.1. Emevî Yönetimiyle Koordineli Olarak Çalışan Tarihçiler²⁰

2.1.1. Dağfel b. Hanzale

Önde gelen nesep âlimlerinden olan Dağfel'in asıl adı, Hacer İbnü'l-Haris el-Kinânî'dir ve "Dağfel", onun lakabıdır. Muâviye onu çağırılmış ve Arapça, nesep ve nücûm ilmine dair sorular sorduktan sonra ilmini çok beğenmiş, ardından da bu bilgileri oğlu Yezid'e öğretmesini istemiştir.²¹

Dağfel b. Hanzale es-Sedûsî, Hz. Peygamber dönemine yetişmiş fakat ondan hiçbir şey işitmemiştir.²² Sahâbi olup olmadığı konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel bu konuda bilgisi olmadığını söylemiştir. Buhârî ise onun sahabe olduğuna dair bir bilgi bulunmadığını söyler.²³ Amr b. Ali, İbn Sa'd ve Tirmizî de onun sahâbi olmadığını görüşündedir. Buna karşılık Nûh b. Ebû Hubeyb, Basra'ya yerleşen sahâbe arasında Dağfel'in de

¹⁸ Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 158.

¹⁹ Abdulvehhab, *el-Arab fi'l-usûri'l-kadîme*, 86.

²⁰ Bu başlık altında ele alınan tarihçiler sadece, Emevî yönetimi taraftarı olup, onların icraatlarını onaylayan kişiler değildir. Bunun yanında, bu yönetimin icraatlarını tamamen onaylamayıp, bununla birlikte muhalif bir tavrı sergilemeyen tarihçiler de bu kategoride ele alınmıştır.

²¹ İbn Kuteybe ed-Dineverî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim, *el-Maârif*, 2. Baskı, thk. Servet Ukkâşe, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitab, Kahire, 1992, s. 534; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 117; İzzuddin İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebu'l-Kerem Muhammed, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvid, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, II, 200; Hayruddin ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 15. Baskı, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002, II, 340.

²² İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 534; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 117.

²³ Ebûbekr Ahmed b. Hârûn b. Ravh el-Berdici, *Tabakâtü'l-esmâ'i'l-müfreda mine's-sahâbe ve't-tâbitin ve ashâbi'l-hadis*, thk. Sekîne eş-Şihâbi, Talâs li'd-Dirâse ve't-Terceme ve'n-Neşr, Dımaşk, 1987, s. 50; İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed, *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1992, II, 462; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, II, 200; İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin, *Muhtasarü tarihî Dımaşk li-bni Asâkir*, thk. Ruhiye en-Nehhas, *Riyad Abdulhamid* Murad, Muhammed Muti, Dâru'l-Fikr, Dımaşk, 1984, VIII, 199.

bulduğunu ve onun, Hz. Peygamber'i gördüğünü nakleder. Aynı şekilde İbn Hibbân da onun sahâbi olduğu görüşündedir.²⁴

Söylendiğine göre Dağfel b. Hanzale, H.70 yılında Hâricîler'le yapılan Faris topraklarından Devlâb/Dûlâb Savaşı'nda Ezârika tarafından öldürülmüştür.²⁵ Bu da onun, Emevî yönetimiyle iyi ilişki yürütmüş bir tarihçi olmanın ötesinde muhâlif gruplarla savaşıyor derecede taraftar bir konumda olduğunu göstermektedir.

2.1.2. Suhâr el-Abdî

Adı, Suhâr b. Sahr'dır. Ona, Suhâr b. Abbâs b. Şerâhil el-Abdî de denir. Abdulkays kabilesindedir. Künyesi, "Ebû Abdurrahman" dır. Sahâbidir ve Hz. Peygamber'den iki ya da üç rivâyeti vardır.²⁶

Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra onun kanının hesabının sorulması konusunda ısrarcı olan ve "Osmanî" diye adlandırılan gruptandır.²⁷ Siffin Savaşı'nda Şam orduları arasında yer aldı. Irak'ın Şam idaresi altına girmesinden sonra Basra'ya yerleşti ve Muâviye b. Ebû Süfyân döneminde burada vefat etti.²⁸

Suhâr el-Abdî, Muâviye b. Ebû Süfyân döneminin nesep bilgini ve hatiplerindendi. Dağfel ile diyalogları vardır. Ona ait *Kitabu'l-Emsâl* adlı bir kitap vardır.²⁹

Bir diyaloglarında Muâviye Suhâr'a: "Belâgat nedir" diye sormuş o da: "İcâz'dır" demiştir. "İcâz nedir" diye sorduğunda ise hızlı olmakla birlikte hata yapmamandır" demiştir.³⁰

2.1.3. Ubeyd/Abîd b. Şeriyye

"İbni Sâriye" ve "İbni Şerye el-Curhumî" de denir. Ubeyd b. Şeriyye el-Cürhümî, Hz. Peygamber dönemine yetişmiş fakat ondan hiçbir şey dinlememiştir. Heyetle birlikte Muâviye b. Ebu Süfyân'ın yanına gelmiş ve Muâviye ona; geçmişlerin, Arap ve Acem krallarının haberlerini, dillerin karışma ve insanların şehirlere dağılma sebeplerini sormuştur. Ubeyd, onun sorduklarını cevapladıktan sonra Muaviye, ondan bu bilgileri yazmasını istemiştir. Bir görüşe göre ise onun yanına heyetle gelmemiş ve Muâviye Irak'a yöneldiği zaman Hire'de onunla karşılaşmıştır.³¹

Ubeyd b. Şeriyye bir rivâyete göre San'a, başka bir rivâyete göre ise Rakka halkındandı. Ona nispet edilen kitaplar, *Kitabu'l-Emsâl* ile *Kitabu'l-mulûk ve ahbârî'l-mâzîn*'dir. Bu kitap,

²⁴ İbn Hacer el-Askalâni, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavvid, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415, II, 325.

²⁵ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 534; İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 117; İbn Manzûr, *Muhtasarı tarihi Dimaşk li-bni Asâkir*, VIII, 205; İbn Hacer el-Askalâni, *el-İsâbe*, II, 325.

²⁶ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 118; İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, II, 735; İbn Hacer el-Askalâni, *el-İsâbe*, III, 330.

²⁷ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 118; İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, II, 735; İbn Hacer el-Askalâni, *el-İsâbe*, III, 330.

²⁸ Mehmet Efendioğlu, "Suhâr b. Abbâs", *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII, 475

²⁹ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 118; İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, II, 735; İbn Hacer el-Askalâni, *el-İsâbe*, III, 330.

³⁰ İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, II, 736; İbn Hacer el-Askalâni, *el-İsâbe*, III, 330.

³¹ İbn Kuteybe ed-Dineveri, *el-Maârif*, s. 534; "Ebû Hanîfe Ahmed b. Davud ed-Dineveri, *el-Ahbârü't-tvâl*, thk. Abdilmunim Âmir, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabî-İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şerikahu, Kahire, 1960, s.7; İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 118. Detaylı bilgi için ayrıca bkz: İbni Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *Vefeyâtü'l-a'yan ve enbâu ebnâi'z-zeman*, thk. İhsan Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut, 1971, IV, 417; Şihabuddin Ebû Abdillâh Yakut b. Abdullâh er-Rûmî el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, thk. İhsan Abbâs, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1993, IV, 1581, 1583; Abdülmelik b. Huseyn b. Abdülmelik el-Asâmî el-Mekki, *Semtu'n-nucûmi'l-âli fî enbâi'l-evâli ve't-tevâli*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcud-Ali Muhammed Muavvid, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, III, 139; Zirikî, *el-A'lâm*, IV, 189.

gece sohbetleri ve eyyâmül-arab metoduyla yazılmış olup Ad, Semûd, Lokman, Tasm, Cedis ve eski Yunan krallarıyla ilgili şiirler ihtiva etmektedir.³²

Ubeyd, uzun ömürlü insanlardandır. Ebû Hâtim es-Sicistanî, onun 300 yıl yaşadığını söylerken; bazıları da 220 yıl yaşadığını söylemişlerdir. Abdulmelik b. Mervân zamanına kadar yaşayan Ubeyd, H.67 yılında vefat etti. Araplardan ilk kitap yazan kişi olduğu söylenir. Cahiliye döneminin bilge ve hatiplerindendi.³³

2.1.4. Urve b. Zübeyr

H. Ebûbekr'in kızı Esmâ'nın oğlu olan Urve b. Zübeyr İbnü'l-Avvâm b. Esed b. Abduluzzâ b. Kusayy b. Kilâb³⁴'ın doğum tarihi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Halife b. Hayyât, onun, H.23 senesinde doğduğunu ifade eder ve bu, kuvvetli bir görüştür. Bir diğer görüşe göre Hz. Osman'ın hilâfetinden 6 sene sonra doğdu. Üçüncü bir görüşe göre ise, H.29 senesinde doğdu.³⁵ Künyesi, "Ebû Abdullah" idi.³⁶ Mus'ab'ın dışında o ve Abdullah b. Zübeyr, anne ve baba bir kardeşdir.³⁷

Muhammed b. İshak, onu, Medineli tâbiinden ikinci tabakada sayar. Güvenilir bir âlim ve fakihdir. Medine'nin, görüşü sorulan yedi fakihinden biridir.³⁸

Cemel gününde 13 yaşında olan Urve ile ilgili ilk bilgiler, Hz. Osman'ın evinin isyancılar tarafından kuşatılmasına ilişkin haberlerde geçer; Urve 35/656 yılındaki bu olayı bir arkadaşıyla beraber izlediğini anlatır. Ayrıca kuşatma esnasında Hz. Osman'ın evine girmek isteyen bir isyancının Abdullah b. Zübeyr tarafından öldürülmesi üzerine Urve yanındaki çocuğa o kişiyi öldüren kişinin, ağabeyi olduğunu söylediğini, bu sözü duyan muhasaracıların kendisini yakaladıklarını ve sonra da serbest bıraktıklarını belirtir.³⁹

Urve b. Zübeyr, Emevî halifelerinin bütün icraatlarını onaylamasa da onlara karşı muhâlif bir tavır da sergilememiş ve çağdaşı olan halifelerle, ilim merkezli pozitif bir ilişki kurmuştur. Zira o; Muâviye b. Ebû Süfyân, Abdulmelik b. Mervân ve Velid b. Abdulmelik'in yanına heyetle gelip kendileriyle görüşmüştür.⁴⁰ Bu konuda Zührî, Kabîsa b. Züeyb'den rivâyet ederek şöyle der: "Muâviye'nin halifelîği döneminin sonuna kadar; ben, Mus'ab, Urve, Ebûbekr b. Abdurrahman, Abdulmelik b. Mervân, Abdurrahman el-Misver, İbrahim b. Abdurrahman b. Avf ve Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe geceleyin mescidde halka halinde

³² Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihî'l-Arab kable'l-İslâm*, 4. Baskı, Dâru's-Sâkî, Beyrut, 2001, I, 83; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, Mektebetü'l-Müsennâ-Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, VI, 24.

³³ İbn Kuteybe ed-Dineverî, *el-Maârif*, s. 534; Ebû Hanife Ahmed b. Davud ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-tvâl*, s. 7; İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 118; İbni Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yan*, 417; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, IV, 1583; Asâmi, *Semtu'n-nucûm*, III, 139; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 189.

³⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Munî el-Hâşimî, *et-Tabakatu'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, V, 136; Ebu'l-Kâsım Ali İbnü'l-Hasen b. Hibetullah, İbn Asakir, *Tarihu Dimaşk*, thk. Amr b. Gurâme el-Amravî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, XL, 237; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yan*, III, 255; Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubela*, 3. Baskı, thk. Şuayb el-Arnaût vd., Müessesetü'r-Risâle, 1985, IV, 421; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-tehzib*, VII, 180.

³⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yan*, III, 258; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubela*, IV, 422.

³⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-kübrâ*, V, 139; Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvud el-Belâzurî, *Cümelü ensâbi'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd ez-Ziriklî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996, IX, 441; İbn Asakir, *Tarihu Dimaşk*, XL, 240.

³⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yan*, III, 255.

³⁸ İbn Asakir, *Tarihu Dimaşk*, XL, 237, 240, 250; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yan*, III, 255; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubela*, IV, 421.

³⁹ İbn Asakir, *Tarihu Dimaşk*, XL, 246, 286; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubela*, IV, 422.

⁴⁰ İbn Asakir, *Tarihu Dimaşk*, XL, 239.

toplanır, gündüz dağılırdık.⁴¹ Ayrıca bizzat Urve de Muâviye'nin, kendisine adamlarını göndererek, nenesi Safiyye bt. Abdulmuttalib hakkında bilgi sorduğunu söylemiştir.⁴²

Urve b. Zübeyr, Abdulmelik b. Mervân'ın yanına geldiği zaman ondan büyük ilgi gördü. Bu sırada bir topluluk gelerek Abdullah b. Zübeyr'in kuşatıldığını haber verdi. Bunun üzerine Urve, çıktı ve: "O benim kardeşim; eğer onu öldürmek istiyorsanız, aleyhinize olarak bana izin vermeyin" dedi. Bu durum, Abdulmelik'e haber verilince o, Urve'ye şöyle dedi: Senin dediklerini bana anlattılar. Biz kardeşini düşmanlıktan dolayı öldürmedik. Fakat o bir işe talip oldu. O işe biz de talip olduk, bu sebeple onu öldürdük."⁴³

İbnü'z-Zübeyr, 9 yıl Mekke'de ikâmet ederken Urve de onun yanında kaldı. O şehit edildiği zaman ise mallarını alıp Medine'ye gitti. Daha sonra Abdulmelik b. Mervan'ın yanına gitti.⁴⁴ Medine'de ders arkadaşı olan halifeden, Haccâc'ın takibatından kurtulması için kendisine eman verilmesini istedi. Ona karşı saygılı davranan Abdülmelik, Haccâc'a bir mektup yazarak Urve'ye eman verildiğini bildirdi.⁴⁵ Kardeşi Abdullah b. Zübeyr öldürüldüğü zaman Urve, Abdulmelik b. Mervan'a gelmiş ve kardeşinin kılıcını istemiştir.⁴⁶

Haccâc, Abdullah b. Zübeyr'i öldürdüğü zaman onu asmıştı. Bunun üzerine Esmâ bt. Ebûbekr, ona haber gönderdi. Bunun üzerine Urve, devesine binerek Haccâc'ın elçilerinden önce Şam'a halifenin yanına geldi. Abdulmelik onu iyi karşıladı ve sonunda söz Abdullah b. Zübeyr'e geldi. Urve, Haccâc'ın onu öldürüp astığını söyledi. Haccâc'a haber göndererek cesedi indirtti. Urve, onun namazını kıldırdı ve defnetti.⁴⁷

Urve, Velid b. Abdulmelik ile de ilişkilerini sürdürmüştür. Beş oğluyla birlikte Velid b. Abdulmelik'in yanına geldiğinde o, Haccâc tarafından gönderilen bir katıra onu bindirmiştir. Daha sonra bu katır, en büyük oğlu olan Muhammed'e vurarak onu öldürmüştür.⁴⁸ Urve'nin ayağında kangren yarası olduğu zaman Velid b. Abdulmelik ona doktorlar göndermiş ve bu doktorların görüşü doğrultusunda ayağı kesilmiştir.⁴⁹

Urve, "Senetü'l-Fukahâ"⁵⁰ diye adlandırılan H.94 senesinde vefat etti.⁵¹ Vefat ettiği zaman 67 yaşındaydı.⁵² Abdulmelik onun için: "Kim cennet ehlinde bir adama bakmak isterse Urve b. Zübeyr'e baksın" demiştir.⁵³ Ömer b. Abdulazîz de: "Urve b. Zübeyr'den daha âlim birisini görmüyorum." demiştir.⁵⁴

⁴¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubela*, IV, 424.

⁴² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubela*, IV, 427.

⁴³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubela*, IV, 429.

⁴⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubela*, IV, 432.

⁴⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubela*, IV, 432.

⁴⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, III, 257.

⁴⁷ Belâzurî, *Cümelü ensâbi'l-eşraf*, VII, 129-131.

⁴⁸ İbn Asakir, *Tarihu Dimaşk*, XL, 262.

⁴⁹ İbn Asakir, *Tarihu Dimaşk*, XL, 260; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, III, 255, 256.

⁵⁰ H.94 senesi, çok sayıda fukahânın vefat etmesi sebebiyle bu adla anılmıştır. (İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, V, 139.)

⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-kübrâ*, V, 139; İbn Asakir, *Tarihu Dimaşk*, XL, 240, 284; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-tehzib*, VII, 184.

⁵² İbn Asakir, *Tarihu Dimaşk*, XL, 286.

⁵³ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, III, 258.

⁵⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubela*, IV, 425.

2.1.5. Ebân b. Osman b. Affân

Tam adı, Ebân b. Osman b. Affân b. Ebi'l-Âs b. Ümeyye b. Abdişems⁵⁵, künyesi “Ebû Saïd”, bir görüşe göre ise “Ebû Abdullah”tır.⁵⁶ Güvenilir tâbiîn’in fakiherindendir. İsmi, Medine’nin on fakihi arasında sayılmaktadır.⁵⁷

Ebân b. Osman, on altı yaşlarında iken katıldığı Cemel Vakası’nda (36/ 656) Hz. Aişe tarafında yer aldı; orduda bozgun başladığını görünce de bazı kimselerle birlikte savaş yerini terketti.⁵⁸ 76/695 yılında Halife Abdülmelik b. Mervân tarafından Medine’ye vali tayin edildi ve yedi yıl süreyle bu görevi yürüttü.⁵⁹ Bu sırada vefat eden Muhammed el-Hanefiyye’nin cenaze namazını da o kıldırdı.⁶⁰

Ebân b. Osman, siyer ilminin temellerini atan kişilerden biridir. Megâzî alanındaki hadisleri bir araya toplamak suretiyle bu alanda bir eser hazırlamıştır. 82/701 yılında valiliği sırasında Medine’ye gelen veliaht Süleyman b. Abdülmelik’e rehberlik ederek onu Uhud ve Kubâ’ya götürmüş ve bu yerler hakkında onun sorduğu sorulara cevap vermiştir. Süleyman, kendisinden bir siyer ve megâzî kitabı yazmasını isteyince kendisinde zaten böyle bir kitabın bulunduğunu söylemiş ve Süleyman da kendisi için bir nüsha çıkarmasını emretmiştir. Ancak kendisi için hazırlanan nüshada ensârın faziletine dair bilgileri görünce kitabı yaktırmıştır.⁶¹

Ebân b. Osman, 105/723 senesinde Yezîd b. Abdülmelik’in halifeliği döneminde vefat etti.⁶²

2.1.6. Vehb b. Münebbih

Ebû Abdullah Vehb b. Münebbih b. Kâmil b. Sic b. Zî Kibâr el-Yemânî; eskilere, dünyanın kuruluşuna ve peygamberlerin halleri ile kralların yaşantısına dair bilgilere sahip bir tarihçidir. Kıssacı ve haber ravisi (ahbar) idi. Yahudi asıllı olduğu söylenir. İsrailiyat konusunda da çok bilgilidir. İsrailiyatın çoğu ona nispet edilir. Tevrat’tan ve İsrailoğullarına ait kitaplardan aktarımlarda bulunmuştur. Hemmâm b. Münebbih, onun abisidir.⁶³

Hz. Osman zamanında 34 senesinde doğan ve tâbiinden sayılan Vehb b. Münebbih, Kısra’nın Yemen’e gönderdiği Fars halkındandır.⁶⁴

Vehb b. Münebbih, Ömer b. Abdulazîz tarafından San’a kadılığına atanmıştır.⁶⁵ Cûzcânî/Cevzecânî, onun kader konusunda bir kitap yazdığını sonra buna pişman olduğunu

⁵⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-kübrâ*, V, 115; İbn Asakir, *Tarihu Dimaşk*, VI, 147; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu’t-tehzib*, I, 96.

⁵⁶ Belâzurî, *Ensâbu’l-esrâf*, V, 617; İbn Asakir, *Tarihu Dimaşk*, VI, 150; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ*, IV, 351; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu’t-tehzib*, I, 96.

⁵⁷ İbn Asakir, *Tarihu Dimaşk*, VI, 157; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ*, IV, 353.

⁵⁸ Belâzurî, *Ensâbu’l-esrâf*, V, 617; İbn Asakir, *Tarihu Dimaşk*, VI, 150, 152; Selâhaddin Polat, “Ebân b. Osman b. Affân”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 66.

⁵⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-kübrâ*, V, 115; Belâzurî, *Ensâbu’l-esrâf*, V, 618; İbn Asakir, *Tarihu Dimaşk*, VI, 147.

⁶⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-a’yân*, IV, 172.

⁶¹ Zübeyr b. Bekkâr, *Ahbâru’l-muvaffakiyyât*, 2. Baskı, nşr. Sâmi Mekki el-Âni, Âlemu’l-Kutub, Beyrut, 1996, s. 124-125.

⁶² İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-kübrâ*, V, 116; Belâzurî, *Ensâbu’l-esrâf*, V, 618; İbn Asakir, *Tarihu Dimaşk*, VI, 157; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu’t-tehzib*, I, 96.

⁶³ İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-a’yân*, VI, 35; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ*, IV, 544,545; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu’t-tehzib*, XI, 166; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, I, 84; Kehhâle, *Mu’cemu’l-müellifin*, XIII, 174.

⁶⁴ İbn Kuteybe, *el-Mearif*, 459; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ*, IV, 545; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu’t-tehzib*, XI, 167; Ziriklî, *el-A’lâm*, VIII, 125.

⁶⁵ Ziriklî, *el-A’lâm*, VIII, 125.

söyler.⁶⁶ İbn Abbâs ile arkadaşlık yapan ve on üç sene onun yanından ayrılmayan Vehb b. Münebbih'in eserleri; *Zikru'l-mülûki'l-müteveccihe min Himyer ve ahbâruhum ve kisasuhum ve kubûruhum ve eş'âruhum ve kisasu'l-ahyâr, Kisasu'l-enbiyâ, Kitabu'l-kader ve Kitabu'l-israiliyât*'tır.⁶⁷

Vehb b. Münebbih'in, 90 yaşındayken h.110/114/116 yılında San'a'da vefat ettiği söylenmektedir.⁶⁸

2.1.7. İbn Lisan el-Hamre en-Nasib

Verkâ el-Eş'ar'ın adı Abdullah b. Husayn, künyesi "Ebû Kilâb"dr. "İbn Lisân el-Hamre" ise onun lakabıdır. Benî Teym kabilesindedir.⁶⁹

Neseb ilmi konusunda çok bilgili olan İbn Lisân'ın bu özelliği mesellere de konu olmuş ve bu ilimde bilgisi olan kişileri övmek için, "Neseb konusunda İbn Lisn el-Hamre'den daha bilgili" tabiri kullanılmıştır. Muâviye zamanında yaşamıştır. Neseb konusunda bir kitabı bulunmaktadır.⁷⁰

2.1.8. İbnü'l-Kevvâ en-Nâsib

Adı, Abdullah b. Amr'dır. Benî Yeşkur kabilesine mensuptur. Babasına "Kevvâ" denmesinin sebebi, onun cahiliye döneminde dağlama işiyle uğraşmasıdır. "Sâlih el-Hanefî" ve "İbnü'l-Kevvâ" isimleriyle de tanınır. Neseb konusunda bir kitabı vardır. Miskin ed-Dârimî, onun hakkında şöyle demiştir: "*Kevvâ oğullarına gelin de insanların nesepleri hakkında onların hükmüne göre hükmedin.*"⁷¹

2.1.9. İbn Şihâb ez-Zühri

Emevîler döneminin en büyük âlimlerinden biri de Zühri'dir. Medine tarih ekolünün kurucusu olarak kabul edilen Zühri'nin derlediği rivâyetler, ilk dönem tarihçiliği için önemli malzemeler sunmuştur. Bir hadisçi olan Zühri, hassasiyetle değerlendirdiği rivâyetlerin senetlerinin durumunu da dikkâte alarak olayları baştan sona bütün halinde sunabilmek için olayla ilgili rivâyetlerin senetlerini birleştirip ortak metin halinde sunmuştur.⁷²

Tam adı, Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah b. Şihâb b. Abdullah İbnü'l-Hâris b. Zühre b. Kilâb, künyesi, "Ebûbekr"dir.⁷³ H. 51 yılında doğduğu söylenir.⁷⁴

Siyer sahibi âlimlerden olan Zühri'nin, *Kitabu futûhi Halid b. Velîd* adlı eseri vardır.⁷⁵ *Taberî*'deki Zühri rivâyetlerine bakıldığı zaman onun siyer ve megâziye önem verdiği açıkça görülmektedir. Ardından Hulefa-yı Raşidin dönemindeki fitne olaylarına, Hz. Hasan ile Muâviye arasındaki sulhe ve onlardan sonraki halifelerin yaşları ile yönetim sürelerine önem

⁶⁶ İbn Hacer el-Askalâni, *Tehzibu't-tehzi*b, XI, 167.

⁶⁷ Zirikli, *el-A'lâm*, VIII, 126; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, XIII, 174.

⁶⁸ İbn Kuteybe, *el-Mearif*, 459; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, VI, 36; İbn Hacer el-Askalâni, *Tehzibu't-tehzi*b, XI, 167; Zirikli, *el-A'lâm*, VIII, 125; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, XIII, 174.

⁶⁹ İbn Kuteybe, *el-Maarif*, 535; İbnü'n-Nedim, *Fihrist*, 118; Ebû Zeyd, *Tabakâtu'n-nessâbîn*, s. 25.

⁷⁰ Cevad Ali, *el-Mufâssal*, XV, 332; Ebû Zeyd, *Tabakâtu'n-nessâbîn*, 25.

⁷¹ İbn Kuteybe, *el-Maarif*, 535; İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, 118; Ebû Zeyd, *Tabakâtu'n-nessâbîn*, s. 23.

⁷² Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esami'l-kütûbi ve'l-fünun*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut, ty, II, 1460. Ayrıca detaylı bilgi için bkz: Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah İbn Şihâb ez-Zühri, *el-Megazi'n-nebeviyye*, nşr. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1981.

⁷³ İbn Kuteybe, *el-Mearif*, 472; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, V, 348; İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, 124.

⁷⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, IV, 178.

⁷⁵ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, 124.

vermiştir.⁷⁶Ayrıca onun, Araplar arasında neseb konusunda eser telif eden ilk kişi olduğu yönünde bilgiler de mevcuttur.⁷⁷

Babası Müslim b. Ubeydullah, Emevî yönetimine karşı ayaklanan Abdullah İbnü'z-Zübeyr ile birlikteydi. Zührî ise Abdulmelik b. Mervân'ın ve ardından da Hişâm b. Abdülmelik'in yanından ayrılmadı.⁷⁸

Zührî, Şam'da ders verirken meşhur olmuş, ardından halife Abdulmelik b. Mervân ile tanışmıştır. Abdulmelik ona kim olduğunu sorup adını duyduktan sonra ilk etapta yadırgamış ve babası Müslim b. Abdullah'ın, İbnü'z-Zübeyr ile birlikte hareket etmesi sebebiyle: "Fitneye giren topluluk mu?" demiştir.⁷⁹

Zührî, Abdulmelik b. Mervân'dan ilgi görmüştür. Abdulmelik, neseb konusunda kendisi de çok bilgili olmasına rağmen Zührî'ye Kureys'in nesebi hakkında soru sormuştur. Abdulmelik b. Mervân'ın vefatının ardından, vefat edinceye kadar da Velid b. Abdulmelik'in yanında bulunmuştur. Ardından da Süleyman b. Abdulmelik, Ömer b. Abdulaziz ve Yezid b. Abdulmelik ile irtibatı kesmemiştir. Ayrıca Hişâm b. Abdulmelik ve onun oğluna da ders vermiştir.⁸⁰

Oğlu Mesleme b. Hişâm'ı (Ebû Şâkir), 116 senesinde hac emiri olarak atayan Hişâm, Zührî'ye de onunla birlikte Mekke'ye gitmesini emretti. Medine'ye geldikleri zaman Zührî ona, Medine halkına bir iyilik yapmasını tavsiye etti. On beş gün Medine'de kaldı ve Humus'u divan sahiplerine paylaştırdı. Hişâm, 123 senesinde diğer oğlu Yezid b. Hişâm'ı hac emiri olarak görevlendirdiğinde yine Zührî'yi onun yanında göndermiştir.⁸¹

Halifelerin yanında yer aldığı müddetçe onlara doğruyu tavsiye etme gayretinde olan Zührî, Hişâm b. Abdulmelik'in yanında, yönetim için ehil olmayan ve ahlâkî zaafı bulunan Velid b. Yezid'i ayıplar ve onu veliahtlıktan hal' etmesini isterdi. Bu sebeple Velid, Zührî'den nefret etmiş ve fırsat bulduğu zaman onu öldürmek istemiştir.⁸²

Ömer b. Abdulaziz de uzak ülkelere yazdığı mektupta, İbn Şihâb'a saygı göstermelerini istemiş ve sünneti ondan daha iyi bilen birini bulamayacaklarını söylemiştir.⁸³ Muâviye'nin hilâfetinin sonlarında Hz. Aişe'nin vefat ettiği H.58 senesinde doğan Zührî, 124 senesinde 72/73 yaşında vefat etti.⁸⁴

2.1.10. Mencûr b Gaylân ed-Dabbî

Hakkında fazla bir malumat bulunmayan Mencûr b. Gaylân ed-Dabbî el-Basrî, neseb alanında çok bilgilidir ve bu alanda bir kitabı vardır. H.85 senesinde vefat etmiştir.⁸⁵

⁷⁶ Taberî, *Sahîhu ve daifu tarihi't-Taberî*, I, 12.

⁷⁷ Ebû Zeyd, *Tabakâtu'n-nessâbîn*, s. 30.

⁷⁸ İbn Kuteybe, *el-Maarif*, 472; Hâilt Özkan, "Zührî", *DİA*, İstanbul, 2013, XLIV, 545.

⁷⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, V, 349.

⁸⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, V, 350.

⁸¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, V, 351.

⁸² İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, V, 356.

⁸³ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, IV, 177.

⁸⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, V, 356; İbn Kuteybe, *el-Mearif*, 472; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, IV, 178; Ebû Zeyd, *Tabakâtu'n-nessâbîn*, 30.

⁸⁵ Ebû Zeyd, *Tabakatu'n-nessâbîn*, 23, 24.

2.1.11. İbnü'l-Keyyis

Benî Avf b. Sa'd b. Tağlib b. Vâil kabilesinden olan Zeyd b. Abdullah b. Mâlik b. Şerâhîl İbnü'l-Keyyis en-Nemerî el-Avfi el-Vâilî, neseb alanında uzmandır ve bu alanda; Ebû Ubeyde, Beyhakî, İbn Abdilberr gibi önde gelen simaların da bulunduğu kişileri topladığı bir neseb kitabı yazmıştır.⁸⁶

2.1.12. Harâş b. İsmail

Adı, Harâş b. İsmail eş-Şeybânî el-İclî'dir. Künyesi ise "Ebû Va'râ"dır.⁸⁷ Neseb konusunda âlimlerden olan İbn Muhammed İbnü's-Sâib el-Kelbî, ondan ders almıştır.⁸⁸

120 senesinde vefat eden Harâş b. İsmail'in eserleri: ise *Kitabu Rebîa ve ensâbuhâ* ile *en-Nesebu'l-atîk fî ahbâri Benî Dabbe*'dir.⁸⁹

2.1.13. Avn b. Abdullah

Avn b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd, zâhid bir âlimdir. İlk sıralarda ircâ fikrine meyletmiş fakat sonra bu görüşten dönmüştür.⁹⁰

Söylendiğine göre İbnü'l-Eş'as ile hurûc etmiş ve sonra kaçmıştır. Muhammed b. Mervân Cezîre'de ona eman vermiş ve oğlu Mervân ondan ders almıştır. Ömer b. Abdulazîz'in yanında önemli bir konumu vardı.⁹¹ Ömer b. Abdulazîz, halife olduğu zaman Avf, bir heyetle onun yanına gidip ircâ konusunda onunla tartışmışlardır.⁹² Hâricîlerle mücadele sırasında Ömer b. Abdulazîz onu hâricîlere göndermiş ve onlarla konuşmasını istemiştir. Rivâyet edildiğine göre Avn b. Abdullah onlara: "Niçin ona kin güdüyorsunuz?" diye sormuş, onlar da: "Ona kin gütmemizin sebebi sadece onun kendisinden önceki ehli beytine lanet etmemesi ve onlara dalkavukluk yapmasıdır" demişlerdir. Hâricîler mallara el koyup yolları kesinceye kadar Ömer b. Abdulazîz onlarla savaşmamıştır.⁹³

Avn b. Abdullah, Süleyman b. Abdulmelik'in oğluna da ders vermiştir. Fakat nakledildiğine göre Avn, ondan pek memnun kalmamış ve babasına şikâyet etmiştir.⁹⁴

Avn b. Abdullah, yaklaşık olarak H.120 senesinde vefat etti.⁹⁵

2.2. Emevî Yönetimine Muhâlif Olan Tarihçiler

Hz. Osman'ın akrabaları olmaları sebebiyle devletin nimetlerinden faydalanmayı düşünen Emevî kabilesine mensup bazı âmil ve valilerin Hz. Osman'ın şehid edilmesiyle sonuçlanan olumsuz faaliyetlerine ek olarak, Muâviye b. Ebû Süfyan da kendi kabilesine mensup olduğu için Hz. Osman'ın intikamını almak üzere ortaya çıkmış ve nesebe dayanan siyasî mücadeleleri başlatmıştı.⁹⁶ Böylesi bir ortamda Emevî aleyhtarı bazı gruplar, kendilerini meşrû bir zemine yerleştirme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu anlayışın bir neticesi olarak,

⁸⁶ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb fî ma'rifeti ensâbi'l-Arab*, 2. Baskı, thk. İbrahim el-İbyârî, Dâru'l-Kitab el-Lübnanîn, Beyrut, 1980, I, 10; Ebû Zeyd, *Tabakatu'n-nessâbîn*, 24, 25.

⁸⁷ İbnü'n-Nedîm, *Fihrist*, 138; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, III, 1247; Ebû Zeyd, *Tabakatu'n-nessâbîn*, 30.

⁸⁸ İbnü'n-Nedîm, *Fihrist*, 138; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, III, 1247; Ebû Zeyd, *Tabakatu'n-nessâbîn*, 30.

⁸⁹ İbnü'n-Nedîm, *Fihrist*, 138; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, III, 1247; Ebû Zeyd, *Tabakatu'n-nessâbîn*, 30.

⁹⁰ Amr b. Bahr el-Câhuz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, Dâru Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut, 1423, I, 267; İbn Kuteybe, *el-Maarif*, 250; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 104.

⁹¹ Belâzurî, *Cümel min ensâbi'l-eşraf*, VIII, 129; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 104.

⁹² İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-tehzib*, VIII, 172.

⁹³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, V, 277.

⁹⁴ Belâzurî, *Cümel min ensâbi'l-eşraf*, VIII, 108, 109.

⁹⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 105; Ebû Zeyd, *Tabakatu'n-nessâbîn*, 29.

⁹⁶ Mustafa Fayda, "Ensâb", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 246.

özellikle Şîi ve Hâricî anlayıştaki tarihçilerin, o dönem için yakın tarih olarak kabul edilebilecek olan Cemel, Sıffin ve Tahkîm gibi olaylar üzerine eserler telif ettikleri görülmektedir. Bu bölümde, Emevî yönetimine muhâlif bu tarihçilerin çalışmaları üzerinde durulmaktadır.

2.2.1. Şübeyl b. Urve ed-Dab'î

Künyesi, "Ebu Amr"dır. Ğarib konusunda âlim bir şair ve neseb âlimiydi. Yetmiş yıl Râfîzî olarak yaşadıktan sonra Hâricî oldu. Basra'da ölmüştür.⁹⁷

2.2.2. Süleym b. Kays

Süleym b. Kays el-Hilâlî, ilk Müslüman musannıflarlandıdır. Hz. Ali taraftarlarındandır. Haccâc ile harp halindeydi ve o Irak'a girinceye kadar Kûfe'de yaşadı. Haccâc tarafından aranmaya başlayınca Fâris şehirlerinden Nübendican'a kaçtı, Ebân b. Ebî Ayyâş'a sığındı ve onun yanında öldü. Vefat anı geldiği zaman Ebân'a bir kitap verdi. Şîa'ya dair ortaya çıkan ilk kitap *Kitabu Süleym b. Kays* adlı bu kitaptır. Ona ait *Kitabu's-Sekîfe*, *Kitabu Süleym b. Kays el-Kûfi* adıyla basıldı. Bu kitabın önemini belirtmek bakımından, Ca'fer es-Sadık: "Kimin yanında *Kitabu Süleym b. Kays* yoksa onda bizim işimizden hiçbir şey yoktur" demiştir.⁹⁸

Şîi tarihçi Mesûdî'nin naklettiği şu rivâyet ise, onun güven noktasında ne kadar sıkıntılı olduğunu göstermektedir. Bu rivâyete göre Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye: "Sen ve çocuklarından on iki kişi gerçek imamdır." demiştir. Bu haberi ise Süleym b. Kays'tan başkası görmemiştir.⁹⁹

2.2.3. Esbağ b. Nubâte

Esbağ b. Nubâte ed-Dâremî el-Mucâşî el-Kufî'nin künyesi "Ebu'l-Kâsım"dır.¹⁰⁰ Kûfelidir. Hz. Hasan, Ebû Eyyûb Halid b. Zeyd el-Ensâri, Hz. Ali, Ammar b. Yasir ve Hz. Ömer'den rivâyette bulunmuştur.¹⁰¹

Cerh ve ta'dîl ehli onun, güvenilir birisi olduğu konusunda görüş birliği halindedir. Zira İbn Maîn, onun sika (güvenilir) olmadığını söylemiştir. Nesaî onun, kendisinden rivâyet kabul edilmeyen bir kişi olduğunu söylemiştir. Darekutnî de onun, rivâyetinin kabul edilemeyeceğini ifade etmiş; Ukaylî ise onun, ric'at fikrini dillendirdiğini söylemiştir.¹⁰²

2.2.4. Âmir b. Şerahîl eş-Şa'bi el-Kûfi

Irak medresesinin kurucularından sayılır. Tarihte iz bırakmış büyük olaylara şahitlik etmiştir. Hz. Hasan ile Muâviye arasındaki sulh da bunlardan birisidir. Haccâc döneminde İbnü'l-Eş'as hareketi içinde Deyru'l-Cemâcim olayına iştirak etmiş, ondan önce de Yezîd b. Muâviye'nin ölümünün ardından Irak'ta yaşanan sıkıntılara şahit olmuştur.¹⁰³

⁹⁷ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 535; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 118.

⁹⁸ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 271; Zirikli, *el-A'lâm*, III, 119.

⁹⁹ Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işraf*, 199.

¹⁰⁰ İbni Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Bestî, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmud İbrahim Zâid, Daru'l-Bâz, Mekke, ty, I, 173; Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz ez-Zehabî, *Tarihu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003, III, 16.

¹⁰¹ Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf, Cemaluddin İbnu'z-Zekî, *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980, III, 308; Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, III, 16.

¹⁰² İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 174; Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, III, 16.

¹⁰³ Taberî, *Sahîhu ve daîfu tarihi't-Taberî*, I, 13.

2.2.5. Şa'bi

Himyerli olan Şa'bi'nin adı, Âmir İbnü Şerâhîl b. Abd b. Zî Kibâr, künyesi ise "Ebû Amr"dır.¹⁰⁴ Annesi Celûla savaşı esirlerindendi. Ömer b. Hattâb'ın halifelığının 6. yılında doğdu.¹⁰⁵

Abdullah İbnü'z-Zübeyr'in Kûfe âmilliğini yapan Şa'bi¹⁰⁶, onunla mücadele halinde olan Muhtâr'dan kaçarak Medine'de sekiz ay kalmıştır.¹⁰⁷ Şa'bi'nin, Abbulmelik b. Mervân ile de irtibatı olmuştur. İbnu Aişe şöyle demiştir: "Abdulmelik b. Mervân, Şa'bi'yi Rûm Kralına elçi olarak gönderdi. Onun yanından ayrıldığı zaman şöyle dedi: "Ey Şa'bi! Rûm Kralının bana ne yazdığını biliyor musun?" O da: "Ne yazmış ey Müminlerin emiri?" dedi. Şöyle dedi: "Senin dininin ehlini beğeniyordum. Nasıl olur da elçini, üzerlerine halife olarak seçmezler." Dedim ki: "Ey müminlerin emiri! Çünkü o beni gördü fakat seni görmedi. Asmaî, ardından şunu getirmiştir: "Ey Şa'bi! O beni, seni öldürmeye teşvik ediyor. Bu diyalog, Rûm kralına ulaştığı zaman o: "Bravo! Gerçekten de amacın sadece buydu" dedi.¹⁰⁸

Ancak Şa'bi, zulmünden ve namazı geciktirme gibi faaliyetlerinden dolayı Haccâc'a karşı hurûc eden kurrâ ile birlikte hareket etmiş, bu sebeple bir süre gizlenmiştir. Bu sırada Yezîd b. Müslim'e yazarak ondan yardım istemiş ve Haccâc ile konuşmasını rica etmiştir.¹⁰⁹

İktidar bünyesinde uzun süre kadılık yaptıktan sonra İbnu'l-Eş'âs isyanını hem destekleyen hem de halkı isyana destek vermeye davet eden Şa'bi, isyan öncesinde halka: "Ey İslâm ehli! Onlarla savaşın ve hiçbir sıkıntı, onlarla savaşmaktan sizi alıkoymasın. Allah'a yemin ederim ki yeryüzünde yönetim konusunda onlardan daha zalim ve daha zorba bir topluluk bilmiyorum. Bu sebeple sakın ihmalkâr davranmayın." demiştir.¹¹⁰ Yine İbn Kesîr'in naklettiği bir rivâyete göre Şa'bi, halkı İbnu'l-Eş'âs safında idareye karşı fiili mücadeleye teşvik amacıyla "Ey İslâm ehli! Emevîlerle çarpışınız. Zira onlar kadar zulüm yapanı ve haddi aşanı bilmiyorum. Zayıfları dışlamaları, namazı bırakmaları gibi zulümleri nedeniyle Şamlılar'la mücadele ediniz" şeklinde bir konuşma yapmıştır.¹¹¹

Şa'bi, 104/105 senesinde 77 yaşında vefat etti.¹¹²

2.2.6. Câbir el-Cu'fi

Adı, Ebu Abdullah Câbir b. Yezîd b. el-Hâris... Vâil b. Mer'î el-Cu'fi'dir.¹¹³ Aşırı şiilerden ve sebebiyenin inançlarını benimseyenlerden kabul edilir. İbni Hibbân, onun Abdullah b. Sebe'nin arkadaşlarından olduğunu söylerken¹¹⁴ İbni Hacer de râfîzî olduğunu söylemiştir.¹¹⁵ Gerçekten de o, ric'at fikrine inanan bir kişi olarak tanınmıştır.¹¹⁶

¹⁰⁴ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 449, 450; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, IV, 294.

¹⁰⁵ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 450; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, IV, 295.

¹⁰⁶ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 450.

¹⁰⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, IV, 297.

¹⁰⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, IV, 306.

¹⁰⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, IV, 306.

¹¹⁰ Taberî, *Târih*, III, 635.

¹¹¹ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1986, IX, 40.

¹¹² İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 451.

¹¹³ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 480; Mizzî, *Tehzibu'l-kemal*, IV, 465.

¹¹⁴ İbni Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 208.

¹¹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Takribu't-tehzib*, Muhammed Avâme, Dâru'r-Reşid, Halep, 1986, T 878.

¹¹⁶ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 480; Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed b. Abdullah el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-frak ve beyânu'l-frakati'n-nâciye*, 2. Baskı, Dâru'l-Âfâki'l-Cedid, Beyrut, 1977, s. 232.

Câbir el-Cu'fî, Genel tarih, (o dönem için yakın tarih) alanının en meşhur ismidir. Bu alanda; *Kitabu'l-fezail*, *Kitabu Siffin*, *Kitanu'n-Nehrevan*, *Kitabu maktel-i Hüseyin*, *Kitabu maktel-i emiri'l-müminin* ve *Kitabu'l-cemel*¹¹⁷ gibi eserleri telif etmiştir.

Ancak Câbir, tarihçilik ve rivâyet konusunda güvenilir bir kişi değildir ve dönemin olaylarını taraflı bir gözle aktarmıştır. Zira İslâm tarihi ile ilgili olarak onun tarikiyle, Muâviye taraftarlarının birlik içinde iken Hz. Ali taraftarlarının ihtilaf içinde olduğunu anlatan tek bir tarihî haber nakledilmemektedir.¹¹⁸

Onun hakkında Şu'be ve Zühetr b. Muâviye: "Câbir, "Haddesenâ" ve "Semi'tu" lafızlarıyla aktardığı zaman en güvenilir insanlardandır." demişlerdir.¹¹⁹ Yahyâ b. Ma'in, Şa'bi ve Ebû Hanîfe ise onun yalancı olduğunu söylemiştir.¹²⁰ Câbir el-Cu'fî, H.128 senesinde ölmüştür.¹²¹

2.2.7. Mucâlid b. Saïd b. Umeyr

Mucâlid b. Saïd b. Umeyr b. Zî Mirân el-Hemedânî, Kûfelidir. Künyesinin; "Ebû Umeyr" , "Ebû Amr" ve "Ebû Saïd" olduğuna dair rivâyetler bulunmaktadır.¹²² Umeyr, Mucâlid'in dedesidir. Hz. Peygamber, kendisine bir mektup yazmış ve o da Müslüman olmuştur. Onun, Yezid b. Umeyr adında bir oğlu var idi ve Câbiye es-Sebî gününde Muhtâr tarafından öldürüldü.¹²³

Ebû Ümeyr, hadisçiler nezdinde zayıf görülmüştür. Zira Yahya Saïd, onu zayıf görür, İbn Mehdî ondan rivâyette bulunmaz, Ahmed b. Hanbel de ona değer vermezdi. Nesaî de onu sika görmemiştir.¹²⁴ Mucâlid, H.144 senesinde öldü.¹²⁵

2.2.8. Muhammed İbnü's-Sâib el-Kelbî

Muhammed İbnü's-Sâib b. Bişr el-Kelbî Ebu'n-Nadr el-Kûfi, müfessir ve neseb âlimidir.¹²⁶ Künyesi, "Ebu'n-Nadr"dır ve Kûfelidir.¹²⁷

Aile boyu Emevî muhâlifidirlere. Zira dedesi Bişr b. Amr ve babası Sâib ile amcaları Ubeyd ve Abdurrahman, Ali b. Ebû Talib ile birlikte *Cemel'e* katıldılar. Babası Sâib, 72 senesinde Musab b. Zübeyr ile birlikte öldürüldü.¹²⁸ Muhammed İbnü's-Sâib'in bizzat kendisi de İbnü'l-Eş'as ile birlikte Deyru'l-Cemâcim'e katıldı.¹²⁹

¹¹⁷ Ahmed b. Ali el-Abbas en-Neccâşî, *Ricâlu'n-Neccâşî*, thk. Muhammed Cevâd en-Nâinî, Dâru'l-Edvâ, Beyrut, 1988, s. 94; Ağa Büzürk et-Tahrânî, *ez-Zeria ilâ tesânîfi's-şia*, 3. Baskı, Dâru'l-Edvâ, Beyrut, 1983, V, 141.

¹¹⁸ Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, II, 540.

¹¹⁹ Mizzi, *Tehzibu'l-kemâl*, IV, 467; Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz ez-Zehabî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1963, s. 379.

¹²⁰ Mizzi, *Tehzibu'l-kemâl*, IV, 468.

¹²¹ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 480.

¹²² Muhammed b. İsmail b. İbrahim ibnu'l-Muğire el-Buhârî, *et-Tarihü'l-kebir*, Dâiratu'l-Meârif el-Usmâniyye, Haydarâbâd, ty, VIII, 9; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 537; Mizzi, *Tehzibu'l-kemal*, XXVII, 220; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-tehzib*, X, 39.

¹²³ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 537.

¹²⁴ Buhârî, *et-Tarihü'l-kebir*, VIII, 9; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-tehzib*, X, 40.

¹²⁵ Buhârî, *et-Tarihü'l-kebir*, VIII, 9; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 537; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 119.

¹²⁶ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 536; İbn Hacer el-Askalânî, *Takribu't-tehzib*, 479.

¹²⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, VI, 341; İbn Hibbân, *el-Mecrühîn*, II, 253; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s.124; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 248.

¹²⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, VI, 341, 342; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 535; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, IV, 310, 311.

¹²⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, VI, 341, 342; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 535; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, IV, 310, 311.

Muhammed İbnü's-Sâib; Şîi, rafızî olmakla itham edilmiştir.¹³⁰ İbn Hibbân ile İbn Hallikân da onun, Hz. Ali'nin ölmediğini ve kıyâmetten önce gelip yeryüzünü adaletle dolduracağını iddia eden Abdullah b. Sebe'ye tâbi olan sebeilerden olduğunu söylerler.¹³¹

İbn Hacer onun yalanla itham edildiğini, Zehebî de güvenilir olmadığını söylemiştir.¹³² Aynı şekilde Leys b. Ebû Selîm/Süleym, Kelbî'nin yalancılardan olduğunu söylerken, Ahmed b. Harun da onun tefsiri hakkında Ahmed b. Hanbel'e sorduğu zaman onun, yalan söyleyen birisi olduğunu söylediğini ifade etmiştir. Ya'lâ b. Ubeyd/Abîd ise, Süfyân es-Sevrî'nin, kendilerine Kelbî'den sakıncalarını söylediğini, kendisinin ondan rivâyette bulunduğu hatırlatıldığı zaman ise "Ben onun doğrusunu yalalanından ayırabiliyorum" dediğini ifade etmiştir.¹³³ Muhammed İbnü's-Sâib, H.146 senesinde öldü.¹³⁴

2.2.9. Muhammed b. İshâk (İmamü'l-Meğâzi)¹³⁵

Kitâbi'l-mübtede' ve'l-meb'as ve'l-meğâzi adlı meşhur *Sîret*'ine ek olarak halifeler hakkında da bir kitap yazmıştır.¹³⁶

Aycan, İbn İshâk'ın Medine'den ayrılmasının sebebini izah ederken, muhtemelen şîilik ve kaderiyecilikle itham edilmesi sonucu gördüğü psikolojik baskıdan bahseder.¹³⁷ Abdulaziz Muhammed Nûr Velî, onun, şîi olmadığı halde şîilikle itham edilenlerden olduğunu ifade eder.¹³⁸

2.2.10. Lût b. Yahyâ el-Kûfî (Ebû Mihnef)

Lût b. Yahya b. Saîd b. Mihnef b. Selîm/Süleym, ahbar ve neseb konusunda uzmandı. Dedesi Mihnef b. Selîm, ashâbdandır ve Hz. Peygamber'den rivâyette bulunmuştur.¹³⁹

Taberî, 300'den fazla yerde ondan tahricde bulunmuştur. Bu tahric, Benî Saîde Sakifesi ile başlayıp H.132 senesi olayları, Hasan b. Kahtabe'nin, Emevî âmili olan İbn Hübeyre'nin kaçışının ardından Kûfe'ye girişini anlatan rivâyetle biter. Onun rivâyetleri incelendiği zaman, gerçekleri çarpıttığı ve sahâbenin adâletiyle ilgili karalama yaptığı görülür.¹⁴⁰

Yahya b. Maîn, onun sika olmadığını söylemiştir. Ebû Hâtim, ondan rivâyet kabul edilemeyeceğini söylemiş, Darakutnî de onun, zayıf bir ahbârî olduğunu belirtmiştir.¹⁴¹

Ebû Mihnef'in en meşhur eserleri; *Fütuhu's-Şam*, *er-Ridde*, *Futûhu'l-İrak*, *el-Cemel*, *es-Sıffîn*, *en-Nehrevân*, *el-Ezarika*, *el-Havâric ve'l-Mühelleb*, *Maktelu Ali*, *eş-Şurâ*, *Maktelu Osman*, *Maktelu Hüseyin*, *Mus'ab İbnü'z-Zübeyr ve'l-İrak* ve *Ahbâru'l-Muhtâr İbn Ebî Ubeyd es-Sekaf*'dir.¹⁴² Ebû Mihnef, 157/773 yılında ölmüştür.¹⁴³

¹³⁰ İbn Hacer el-Askalâni, *Takrîbu't-tehzîb*, 479; Taberî, *Sahîhu ve daîfu tarihi't-Taberi*, I, 16.

¹³¹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 253; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, IV, 310.

¹³² İbn Hacer el-Askalâni, *Takrîbu't-tehzîb*, 479; Taberî, *Sahîhu ve daîfu tarihi't-Taberi*, I, 16.

¹³³ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 254, 256.

¹³⁴ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 537; Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, VI, 249; İbn Hacer el-Askalâni, *Takrîbu't-tehzîb*, 479.

¹³⁵ Aslında İbn İshâk, Emevî aleyhtarlığıyla bilinen bir tarihçi değildir. Fakat bu yönde ithamlara maruz kalması sebebiyle bu duruma değinmek amacıyla bu başlık altında ele alınmıştır.

¹³⁶ Taberî, *Sahîhu ve daîfu tarihi't-Taberi*, I, 16; Yiğit, *Emevîler*, 239.

¹³⁷ Aycan vd, *Emevîler dönemi bilim, kültür ve sanat hayatı*, 48.

¹³⁸ Abdulaziz Muhammed Nûr Velî, *Şîa ve tarihî rivâyetler*, çev. Mücahit Yüksel, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014, 167.

¹³⁹ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 537; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 122; Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, VII, 301.

¹⁴⁰ Taberî, *Sahîhu ve Daîfu Tarihi't-Taberi*, I, 14, 16.

¹⁴¹ Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, VII, 302.

¹⁴² İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 122; Zirikli, *el-A'lâm*, V, 245.

¹⁴³ Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, VII, 302.

Sonuç

Emeviler dönemi; Harre olayı, Hz. Hüseyin'in katli vb. şahit olduğu bazı üzücü uygulamalar ve muhâlif tavırlara gösterdiği acımasız uygulamalar sebebiyle Müslümanların zihin dünyasında iyi bir imaja sahip değildir. Hatta bu kötü imaj, söz konusu dönemde yaşanan bazı güzel gelişmeleri gölgede bırakacak kadar etkili olmuştur. Bu süreçte bahsi geçen bazı üzücü olayların yaşandığı ve İslâmî ilkeler ölçeğinde bakıldığı zaman sıkıntılı uygulamaların görüldüğü bir gerçektir. Ancak bu imajın etkisiyle, eleştirilerde bazen ölçünün kaçırıldığı, bazen de yaşanan güzel gelişmelerin görmezden gelindiği de bir gerçektir. Bu bağlamda ifade etmek gerekirse, Abbâsiler'in hanesine yazılan ilmî gelişmelerin ilk adımlarının aslında Emeviler döneminde atıldığını ifade etmek gerekir.

İslâm dünyasında tarih yazıcılığı ilk meyvelerini Emeviler döneminde vermeye başlamıştır. Hz. Peygamber'in hadislerini toplama noktasında sahâbe ve tâbiîn neslinin gösterdiği hassasiyet, siyer ve megâzî alanında ilk eserlerin de nüvesini teşkil etmiştir.

Emeviler döneminde yaşanan sosyo-kültürel ve siyasal şartlar, tarih yazıcılığının türü ve gerekçesi üzerinde etkili olmuştur. Hz. Peygamber'in hayatını öğrenme ve gelecek nesillere aktarma düşüncesi, siyer ve megâzî alanında eserler verilmesine sebep olmuştur. Bununla birlikte Emevî yönetimi zamanında yeniden hortlayan asabiyet anlayışı ve Arap ırkını üstün tutma gayreti de neseb konusuna ağırlık verilmesine ve bu alanda eserler yazılmasına sebep olmuştur. O dönem için yakın tarih olarak kabul edilen ve İslâm dünyasında yaşanan ihtilafların başlangıç noktası olarak görülen; Hz. Osman'ın katli, Cemel olayı, Sıffin savaşı ve Tahkîm gibi olaylar ise –özellikle muhâlefet tarafından- siyasî alandaki amaçları gerçekleştirme yolunda ele alınmış ve bu konularda eserler telif edilmiştir.

Bu dönemde yapılan tarih çalışmalarını, “iktidar çevresi” ve “muhalefet çevresi” olarak değerlendirmek gerekirse, bu iki çevrenin, tarih çalışmalarına gösterdiği ilgiye göre farklı alanlara yöneldikleri görülür. Emevî iktidarının, Muâviye b. Ebû Süfyân'dan itibaren, eski medeniyetlerin ve kralların durumlarına ve yönetim tarzlarına, Cahiliye dönemi olaylarına ve insanların köken ve neseblerine ilgi duydukları ve bu alanda uzman olan tarihçilerle irtibat kurdukları dikkât çekmektedir. Yine dikkât çeken bir diğer husus, iktidar ile irtibat halinde olan tarihçiler arasında, onların uygulamalarını benimseyen ve bu uğurda –savaş dâhil- fiili mücadelelerde yer alan kişilerin yanı sıra, onların siyasetini benimsememekle birlikte fiili bir muhâlefet içine girmeksizin sadece ilmî faaliyet gösteren kişilerin de bulunmasıdır.

Muhâlif tarihçilerin ise ağırlıklı olarak şii taraftarlarından oluştuğu görülmektedir. O dönemin muhâlif bir diğer unsuru olan Hâricîler, bu alanda kendisini fazla gösterememiştir. Şii tarihçilerin eserlerinde dikkât çeken en önemli husus ise, ideolojilerini ön plana çıkarmaları ve tarihi verileri, kendi ideolojileri doğrultusunda ele almalarıdır. Zira cerh ve ta'dil ehli tarafından bu tarihçilerin çoğu, yalancılık ve zayıflıkla itham edilmiştir.

Netice olarak; Emeviler dönemindeki tarih çalışmalarında iktidar çevresi, asabiyeti ön plana alarak neseb alanında yoğunlaşmış ve bu durum, toplumdaki ayrışmaların

körüklenmesine ve iktidar aleyhinde muhâlif unsurların artmasına sebep olmuştur. Buna karşılık insanların zihin dünyasını daha çok etkileyecek olan yakın tarih çalışmaları, şii tarihçiler tarafından iyi bir şekilde kullanılmış ve bu konuda yapılan propagandalarına malzeme yapılmıştır. Kılıca ve ve zahirî yoruma ağırlık veren hâriciler de bu alanı ihmal etmiş ve işin sonunda kazançlı çıkan taraf şia olmuştur. Nitekim Emevî iktidarının ve hâricilerin, muhâlefeti şiddetle susturma tavrına karşılık şianın –her ne kadar yer yer fiili mücadeleye başvursa da- ağırlıklı olarak ilme ve propagandaya önem vermesi, onları öne çıkarmıştır. Yani Muâviye b. Ebû Süfyân'ın, muhalefetteyken Hz. Ali'ye karşı yürüttüğü yakın siyasî olayları propaganda malzemesi yaparak –Hz. Osman'ın kanının talebi- iktidara gelme sürecinde takip ettiği yöntem, muhâlif şia tarafından uygulanmış ve onun kurduğu devletin yıkımına sebep olmuştur.

Kaynaklar

- Abdulvehhab, Lütfî, *el-Arab fi'l-usûri'l-kadîme*, 2. Baskı, Dâru'l-Ma'rife el-Câmiyye, Beyrut, ty.
- Asâmî, Abdülmelik b. Huseyn b. Abdülmelik el-Mekkî, *Semtu'n-nucûmi'l-âli fi enbâi'l-evâli ve't-tevâli*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvid, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- Aycan, İrfan, Söylemez, Mahfuz, Altınay, R. vd., *Emevîler dönemi bilim, kültür ve sanat hayatı*, 2. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2011.
- Bağdâdî, Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed b. Abdullah, *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânu'l-fırkati'n-nâciye*, 2. Baskı, Dâru'l-Âfâkı'l-Cedid, Beyrut, 1977.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvud, *Cümelü ensâbi'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd ez-Ziriklî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996.
- Berdîcî, Ebûbekr Ahmed b. Hârûn b. Ravh, *Tabakâtü'l-esmâi'l-müfrede mine's-sahâbe ve't-tâbiîn ve ashâbi'l-hadis*, thk. Sekîne eş-Şihâbi, Talâs li'd-Dirâse ve't-Terceme ve'n-Neşr, Dımaşk, 1987.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim ibnu'l-Muğîre, *et-Tarihu'l-kebîr*, Dâiratu'l-Meârif el-Usmâniyye, Haydarâbâd, ty.
- Câhız, Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn*, Dâru Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut, 1423.
- Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 4. Baskı, Dâru's-Sâkî, Beyrut, 2001.
- Dineveri, Ebû Hanife Ahmed b. Davud, *el-Ahbâru't-tvâl*, thk. Abdulmunim Âmir, Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabî-İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şerikahu, Kahire, 1960.
- Ebû Zeyd, Bekr b. Abdullah, *Tabakâtu'n-nessabîn*, Dâru'r-Rüşd, Riyad, 1987.
- Efendioğlu, Mehmet, “Suhâr b. Abbâs”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII, 475-476.
- Emîn, Ahmed, *Fecru'l-İslâm*, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.
- Fayda, Mustafa, “Ensâb”, *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 244-249.

- Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî-dinî-kültürel-sosyal İslâm tarihi*, 2. Baskı, çev. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1987.
- Hamevî, Şihabuddin Ebû Abdillâh Yakut b. Abdullah er-Rûmî, *Mu'cemu'l-udebâ*, thk. İhsan Abbâs, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1993.
- Hitti, Philip K., *Siyasî ve kültürel İslâm tarihi*, çev. Salih Tuğ, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Hizmetli, Sabri, *İslâm tarihi: İlk dönem*, 9. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015.
- Horovitz, Josef, *İslâmî tarihçiliğin doğuşu*, 2. Baskı, çev. Ramazan Özmen, Ramazan Altınay, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2019.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1992.
- İbn Asakir, Ebu'l-Kâsım Ali İbnü'l-Hasen b. Hibetullah, *Tarihu Dimaşk*, thk. Amr b. Gurâme el-Amravî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995.
- İbn Bekkâr, Zübeyr, *Ahbâru'l-muvaffakiyyât*, 2. Baskı, nşr. Sâmi Mekki el-Ânî, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1996.
- İbnü'l-Esir, İzzuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebu'l-Kerem Muhammed, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvid, Âdil Ahmed Abdulmevcüd, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.
- İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahabe*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavvid, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Takrîbu't-tehzîb*, Muhammed Avâme, Dâru'r-Reşid, Halep, 1986.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed, *Tehzibu't-tehzîb*, Matbaatu Dâirati'l-Maârif, Hindistan, 1326.
- İbni Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *Vefeyâtu'l-a'yan ve enbâu ebnâi'z-zeman*, thk. İhsan Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut, 1971.
- İbni Hibban, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Bestî, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmud İbrahim Zâyid, Daru'l-Bâz, Mekke, ty.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1986.
- İbn Kuteybe ed-Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim, *el-Maârif*, 2. Baskı, thk. Servet Ukkâşe, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitab, Kahire, 1992.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin, *Muhtasarü tarihi Dimaşk li-bni Asâkir*, thk. Ruhiye en-Nehhas, Riyad Abdulhamid Murad, Muhammed Muti, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1984.
- İbn Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed, *el-Fihrist*, 2. Baskı, thk. İbrahim Ramazan, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Munî' el-Hâşimî, *et-Tabakatu'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.
- Kalkaşendî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali, *Nihâyetü'l-ereb fî ma'rifeti ensâbi'l-Arab*, 2. Baskı, thk. İbrahim el-İbyârî, Dâru'l-Kitab el-Lübnânî, Beyrut, 1980.

- Kârî, Lütfullah, *Neşetül-ulumi't-tabüyye inde'l-müslimîn fi'l-Asri'l-Ümevî*, Dâru'r-Rufâi li'n-Neşr ve't-Tibâa ve't-Tevzî', Riyâd, 1986.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-müellifîn*, Mektebetü'l-Müsennâ-Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ty.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen Ali İbnü'l-Huseyn b. Ali, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, thk. Abdullah İsmail es-Sâvî, Dâru's-Sâvî, Kahire, ty.
- Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf, Cemaluddin, *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980.
- Neccâşî, Ahmed b. Ali el-Abbas en-Neccâşî, *Ricâlu'n-Neccâşî*, thk. Muhammed Cevâd en-Nâinî, Dâru'l-Edvâ, Beyrut, 1988.
- Nûr Velî, Abdulaziz Muhammed, *Şîa ve tarihî rivâyetler*, çev. Mücahit Yüksel, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014.
- Özkan, Hâilt, "Zühri", *DİA*, İstanbul, 2013, XLIV, 544-549.
- Özkan, Mustafa, *Emevîler döneminde iktidar-ulema ilişkisi*, 3. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016.
- Özkan, Mustafa, "Emevî iktidarının siyasî icraatları karşısında ulemânın tavrı", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 2008, cilt: VI, sayı: 11, s. 93-113.
- Polat, Selâhaddin, "Ebân b. Osman b. Affân", *DİA*, İstanbul, 1994, X, 66-67.
- Taberî, Ebû Ca'fer İbn Cerîr, *Sahîhu ve daîfu tarihi't-Taberî*, thk. Muhammed b. Tahir el-Berzenci, Dâru İbn Kesir, Dımaşk-Beyrut, 2007.
- Taberî, Muammed b. Cerîr, *Tarihu'l-ümem ve'l-mülûk*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407.
- Tahrânî, Ağa Büzürk, *ez-Zerîa ilâ tesânîfi's-şîa*, 3. Baskı, Dâru'l-Edvâ, Beyrut, 1983.
- Uşfûr, Muhammed Ebu'l-Mehâsin, *Meâlimu tarihi's-şarki'l-ednâ'l-kadîm*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut, ty.
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vakîd es-Sehmî, *el-Megâzî*, 3. Baskı, thk. Marsden Jones, Dâru'l-A'lemî, Beyrut, 1989.
- Yiğit, İsmail, *Emevîler*, İsam Yayınları, Ankara, 2016.
- Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz, *Mizânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1963.
- Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz, *Siyeru a'lâmi'n-nubela*, 3. Baskı, thk. Şuayb el-Arnaût vd., Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz, *Tarihu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003.
- Zeydân, Corci, *İslâm uygarlıkları tarihi*, 3. Baskı, çev. Nejdî Gök, İstanbul, 2013.
- Zirikli, Hayruddin, *el-A'lâm*, 15. Baskı, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

Overview of the Studies of History in Umayyad Period and Some Determinations About the Effect of Political Events of the Period on Historical Studies

Abstract

History is a branch of science that connects societies with the past, helps them learn from the past, and enlightens the way for the future. Although the studies in this field in Islamic society have already begun within the scope of the collection of hadiths, the Umayyad period was the process in which the first examples of historical studies emerged. The relationship between politics, the art of governing societies, and the science of history cannot be denied. Since the past, politicians have preferred to establish continuous communication with historians. This relationship was sometimes positive or negative depending on the situation of the parties. Because some politicians have approached history and historian for information and counseling, while some politicians have used history and historian as a means of guiding society. This situation showed a similar appearance in the Islamic world. The Umayyad period was an important turning point in the history of Islam. This period has been a period in which Islamic society has undergone radical changes in social, political and economic fields, followed by deep divisions. The intolerance of the Umayyad caliphs against the opposing voices and the fact that they killed some important people whom the Muslim community valued, led to a negative image of this period for Muslims. Because of this negative image, some issues related to the period could not be addressed objectively. After careful consideration, it will be seen that the Umayyad period was not a period of time in which only the conquests and opposition movements took place. The foundation of many developments in the scientific field in Islamic society was laid in this period. However, when the sources are examined, it will be seen that there are very few examples of the fact that historians are actually involved in political events. However, in their works on history, they have mentioned abundantly the controversial political events. In this article, historical studies in the Umayyad period and the relations of the people working in history with politics will be discussed. Thus, the relationship between the political events of the period and the studies of history will be examined and in this process, historians will be faced with political events and the positive and negative effects of this perspective will be examined. These studies reached the peak during the Abbasid period. Therefore, the role of Umayyads in the developments in the field of civilization during the Abbasid period cannot be denied. This study will be limited to the Umayyad period and will deal with the relationship between history and politics in this period. Because this issue will give us a new perspective in the correct evaluation of the many sources of Islamic history that we have benefited today and will reveal the effect of ideology in historical knowledge. As a matter of fact, societies can take solid steps towards the future with lessons learned from the past. For this reason, history should be cleaned objectively and examined objectively.

Keywords: History of Islam, Umayyads, History, Politics, İdeology.